

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Дипломна робота

з теми: **“СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
У ПІДЛІТКІВ”**

Виконала: студентка I курсу Sr1-S16 групи
спеціальності 231 Соціальна робота
за освітньою програмою Соціальна робота
з додатковою спеціалізацією Соціально-
психологічна реабілітація: Людина і світ
Страшко Наталія Олександрівна

Керівник:

Чобітько М.Г., доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи

Рецензент:

Гудима О.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та практичної
психології

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	10
1.1. Сутність девіантної поведінки та причини її виникнення.....	10
1.2. Агресія як одна із форм прояву девіантної поведінки у підлітків.....	17
1.3. Соціально-педагогічна робота з попередження і подолання агресивної поведінки школярів у закладах освіти	25
Висновки до 1 розділу	29
РОЗДІЛ 2	
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	32
2.1. Методика та аналіз результатів дослідження схильності та рівня прояву агресивності у підлітків.....	32
2.2. Напрямки соціально-педагогічної роботи щодо соціальної профілактики агресивної поведінки серед підлітків у закладах освіти.....	37
Висновки до 2 розділу.....	45
РОЗДІЛ 3	
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА КОРЕКЦІЯ АГРЕСІЇ ЯК ОДНОГО ІЗ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	48
3.1. Соціальна профілактика агресивності у підлітковому віці засобами корекційно-розвивальної програми.....	48
3.2. Методичні рекомендації працівникам соціальної сфери, батькам з	

питань проведення соціальної профілактики девіантної поведінки та її проявів у підлітків.....80

Висновки до 3 розділу.....83

ВИСНОВОК.....86

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....94

ДОДАТКИ.....99

Додаток 1. Текст методики А. Басса – А. Дарки.....99

Додаток 2. Поради звільнення від агресії.....103

Додаток 3. Картки.....104

ВСТУП

Актуальність теми. В Україні останніми роками в усіх сферах життя та освітнього процесу відбуваються зміни, які призводять до різноманітних поведінкових відхилень у підлітків. Незважаючи на те, що до проблеми соціальної профілактики девіантної поведінки прикуто увагу багатьох науковців, кількість девіантних підлітків не припиняє зростати.

Спроби ефективної соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків ускладнені тим, що в практичній діяльності загальноосвітньої школи відсутня цілісна система, яка б передбачала соціально-педагогічну роботу із запобігання одночасно всіх актуальних видів девіантної поведінки, виходячи з думки про те, що всі девіації пов'язані та взаємозумовлені певним чином. Тому проблема соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи є актуальною й потребує подальшого дослідження.

Особливості девіантності підлітків у сучасних умовах полягають у тому, що в наслідок пореформеного економічно-політичного й соціального розвитку країни частково втрачені ціннісно-нормативні регулятори соціальної поведінки молоді, а механізми державного регулювання ослаблені. При цьому процеси соціально-педагогічного контролю деформовані, що призводить до поширення різноманітних девіацій (агресія, азартні ігри, Інтернет-залежність, алкоголізм, наркоманія, куріння, статеві девіації, суїцид, правопорушення, бродяжництво тощо). Проблема ускладнюється тим, що сьогодні через засоби масової інформації на ще неповністю сформовану свідомість підлітків впливає величезний потік інформації негативного змісту, що провокує формування девіантного стилю поведінки. Підлітки особливо складають групу ризику щодо формування девіантної поведінки тому, що їх вік є одним з найскладніших періодів в онтогенезі людини, коли не тільки відбувається докорінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, але й виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки, визначається загальна спрямованість у формуванні моральних якостей і соціальних установок.

У ХХ ст. проблему “важких” дітей порушено П. Блонським, Л. Виготським, В. Кащенко, С. Шацьким та ін. Уперше термін “поведінка, що відхиляється” з’явився в Короткому психологічному словнику за редакцією А. Петровського і М. Ярошевського у 1985 році. Потім, у 1990 році, у тому ж словнику, це поняття мало таке визначення: “поведінка, що відхиляється, система вчинків або окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві правовим або етичним нормам”.

Серед сучасних науковців девіантну поведінку з різних її боків досліджували: Б. Братусь, А. Лічко та ін. (біологічний аспект девіантної поведінки); В. Афанасьєв, С. Бородуліна, І. Булах, О. Власова та ін. (соціальний аспект девіантної поведінки); І. Башкатов, С. Белічева, В. Баженов, І. Зверєва, О. Змановська, Ю. Клейберг та ін. (психолого-педагогічний аспект девіантної поведінки).

Соціологічні аспекти девіантної поведінки розкрито у працях таких зарубіжних науковців, як Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Р. Міллз, В. Момов, Т. Парсонс, П. Сорокін, Н. Смелзер, Р. Тард, М. Форверг, Е. Феррі та ін., соціально-психологічні аспекти досліджували – А. Адлер (прагнення до влади, самоствердження, переваги над іншими), А. Бандура, К. Левін (агресивна поведінка), С. Лінг (теорія поведінки добровільного ризику), З. Фрейд (психоаналітична концепція девіантної поведінки), Е. Фромм (мазохістські ваблення до страждань і смерті), Р. Харре (концепція соціальних відхилень), К. Хорні (генезис злочинності) та ін.

У галузі корекційної педагогіки девіантну поведінку досліджували: О. Бовть, Т. Головіна, О. Гуляр, Г. Дульнєв, І. Єременко, Т. Жук, Н. Заваденко, Л. Занков, О. Кербіков, А. Лурія, В. Петрова, А. Петровський, Б. Пінський, В. Синьов, Л. Сухарева, І. Ушаков, Ж. Шиф.

Аналіз сучасних літературних джерел у галузі соціальної педагогіки показав, що проблему девіантної поведінки та її профілактики досліджували багато науковців, серед яких можна назвати такі імена, як Н. Агетик, Л. Артюшкіна, Г. Бєвз, О. Безпалько, І. Белінська, Т. Василькова, Ю. Василькова, М. Галагузова, Н. Грінченко, Н. Заверико, І. Зверєва,

С. Зінченко, А. Капська, Н. Квітковська, Л. Коваль, М. Ковальчук, І. Ковчіна, Л. Козаков, С. Коношенко, В. Курбатов, Т. Малихіна, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, Р. Овчарова, С. Омельченко, В. Оржеховська, І. Пєша, А. Платонова, Л. Просандаєва, М. Фіцула, С. Харченко, С. Хлебїк, Є. Холостова, В. Шульга, Л. Яковлєва та ін.

На шляху подолання поведінкових відхилень важливого значення набуває превентивна діяльність, якій присвятили свої дослідження І. Бєх, І. Козубовська, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Т. Федорченко та ін.

Питання профілактики девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи досліджували М. Алемаскін, Б. Алмазов, С. Белїчева, Н. Закатова, Н. Катаєва, І. Нєвський, А. Нікітїн, Р. Овчарова та ін.

Методологічні аспекти проблеми корекційної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, розкрито в працях Н. Алікіної, О. Антонової-Турченко, О. Єгорової, С. Зінченко, А. Макаренка, А. Максимової, Г. Міньковського, В. Оржеховської, О. Панченка, Є. Петухова, В. Погребняка, В. Сухомлинського, А. Тараса, Д. Шахшаєва.

Аналіз розробленості проблеми девіантної поведінки в літературі, показав, що на сьогодні вже накопичено значний теоретичний і емпіричний матеріал з проблеми девіантної поведінки та її профілактики. Проте, досі недостатньо розкрито технології діяльності провідного інституту соціалізації – загальноосвітньої школи – у попередженні девіантної поведінки підлітків, відсутня науково обґрунтована система соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи, яка б охоплювала профілактику одночасно всіх видів девіантної поведінки, поширених у підлітковому середовищі.

Аналіз наукової літератури та стану практичної діяльності з цієї проблеми дозволив виявити низку *протиріч* між: стрімким поширенням різних видів девіацій у підлітковому середовищі та відсутністю механізмів впливу одночасно на всі найактуальніші види девіантної поведінки; об'єктивною потребою здійснення профілактики й корекції девіантної поведінки в підлітків та недостатньою теоретичною й методичною розробкою соціально-

педагогічних умов, змісту й технологій цієї діяльності в умовах загальноосвітньої школи; необхідністю підготовки педагогічного складу шкіл і батьків до роботи в напрямку соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки; необхідністю впровадження соціально-педагогічної системи профілактики девіантної поведінки в діяльність загальноосвітньої школи та недостатньо розробленими шляхами цього процесу.

Однією з найпоширеніших форм девіацій є агресія. В останнє десятиріччя вчені приділяють увагу вивченню агресивної поведінки у неделінквентних осіб різного віку: О. Бовть, В. Шебанова – молодшого шкільного; А. Реан, Л. Семенюк – підліткового; В. Крайнюк, О. Хренніков, С. Шебанова – юнацького. Зокрема, в дослідженні підліткового віку науковцями отримані дані стосовно особливостей вікової динаміки (А. Реан, Л. Семенюк), статевих відмінностей (І. Фурманов, Л. Семенюк); визначена дія макросоціальних чинників, сім'ї (Н. Алікіна, О. Бовть, А. Реан, Л. Семенюк) на агресивну поведінку. Однак, залишаються недостатньо розробленими питання впливу шкільних відносин на прояви агресії учнями підліткового віку, а також проблема її корекції. Згідно з результатами лонгітюдних досліджень, агресивна поведінка є відносно стабільною у часі, тому очікувати, що вона поступово перейде у соціально схвалювальні поведінкові патерни, було б помилковим.

Вибір підліткового віку в дослідженні обумовлений тим, що саме в цей період посилюється ймовірність появи агресивних форм поведінки, які набувають характеру усталених патернів. Тим більше, що шкільна практика засвідчує: агресія є розповсюдженим явищем серед підлітків і не обмежується її проявами лише делінквентними особами. Отже, соціальна значущість проблеми та недостатнє її вивчення в плані особливостей прояву та можливостей корекції у підлітковому віці зумовили вибір теми нашого дослідження: **“Соціальна профілактика девіантної поведінки у підлітків”**.

Мета дослідження: здійснити аналіз змісту соціальної профілактики агресії як однієї із форм прояву девіантної поведінки підлітків у закладах освіти.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми вивчення соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків у закладах освіти, визначити теоретико-методологічні підходи до проблеми вивчення людської агресії.

2. Розкрити сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з попередження і подолання агресивної поведінки школярів у закладах освіти.

3. Провести експериментальне дослідження особливостей проявів агресивної поведінки у підлітків та систематизувати напрямки соціально-педагогічної роботи щодо соціальної профілактики агресивної поведінки серед підлітків у закладах освіти.

4. Апробувати комплексну програму психокорекційних заходів по ресоціалізації агресивної поведінки підлітків та сформулювати на цій основі методичні рекомендації працівникам соціальної сфери, батькам з питань проведення соціальної профілактики девіантної поведінки та її проявів у підлітків.

Об'єкт дослідження: агресія учнів підліткового віку, як одна із форм прояву девіантної поведінки.

Предмет дослідження: соціальна профілактика агресивної поведінки підлітків в закладах освіти.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічних літературних джерел з проблеми дослідження, спостереження, бесіда, процедури якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що проведено експериментальне вивчення соціальної профілактики агресивної поведінки у підлітків, що включає дослідження рівня прояву агресивності у підлітків та напрямків соціально-педагогічної роботи щодо соціальної профілактики агресивної поведінки серед підлітків у закладах освіти.

Представлену у дипломній роботі корекційно-розвивальну програму “Попередження та корекція агресивної поведінки в учнів підліткового віку” можна використовувати у роботі працівників соціальної сфери загальноосвітніх навчальних закладів.

Експериментальне дослідження проводилось на базі Калуської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3. Дослідженням було охоплено 24 підлітків, що навчаються в дев'ятому класі.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Апробація результатів нашого дослідження відбувалась протягом 2015-2017 н.р. та представлена на Міжнародному науково-практичному інтернет-конгресі педагогів та психологів “New trends of global scientific ideas. 2016”, що проходив 10 березня 2016 року у м. Женева (Швейцарія) у науковій статті на тему: “Особливості соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки у підлітків” (International scientific-practical congress of pedagogues, psychologists and medics “New Trends of Global scientific ideas. 2016.”, the 10th of March, 2016, Geneva (Switzerland). – p. 157-160); у науковій конференції студентів і магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2015-2016 навчальному році (5-6 квітня 2016 року); у IV Всеукраїнському дистанційному конкурсі студентських та учнівських наукових робіт із соціальної педагогіки, що проходив у три етапи (з 1 березня по травень 2016 року); у науковій конференції студентів і магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2016-2017 навчальному році (12-13 квітня 2017 року); у Міжнародному науково-практичному інтернет-конгресі “Mind technologies: Science. 2017”, що проходив 31 березня 2017 року у м. Женева (Швейцарія) у науковій статті на тему: “Особливості організації соціально-педагогічного супроводу девіантних підлітків” (Міжнародний науково-практичний конгрес “Mind technologies: Science”, the 31th of March, 2017, Geneva (Switzerland). – p. 83-87.).

ВИСНОВОК

У дипломній роботі проведено теоретичне обґрунтування проблеми соціальної профілактики девіантної поведінки у підлітків.

В різний період розвитку та становлення науки психології зарубіжні вчені у своїх дослідженнях намагалися пояснити джерела та причини виникнення відхилення у поведінці.

Відхилення у поведінці особистості, які входять у протиріччя з юридичними, моральними, етичними, соціальними нормами суспільства, прийнято називати *девіаціями*, а поведінку, відповідно, – *девіантною* (від лат. *deviatio* – відхилення), тобто *девіантна поведінка* – це окремі вчинки (або їх сукупність), які не відповідають загальноприйнятим нормам і правилам поведінки в суспільстві.

Аналізуючи явище девіантної поведінки, слід наголосити на тому, що воно відноситься до такого класу явищ, які можуть бути вивчені тільки в результаті спільних зусиль учених – представників багатьох наук: соціології, психології, педагогіки, права, медицини та інших. Різноманітність підходів до проявів девіантної поведінки дуже ускладнює її визначення. Труднощі пов'язані з тим, що девіантність є відносною характеристикою відповідно до стандартів, які часто розбіжні і зумовлені соціальними очікуваннями оточення.

Однією з найпоширеніших форм девіацій є агресія. В останнє десятиріччя вчені приділяють увагу вивченню агресивної поведінки у неделінквентних осіб різного віку: О. Бовть, В. Шебанова – молодшого шкільного; А. Реан, Л. Семенюк – підліткового; В. Крайнюк, О. Хренніков, С. Шебанова – юнацького. Зокрема, в дослідженні підліткового віку науковцями отримані дані стосовно особливостей вікової динаміки (А. Реан, Л. Семенюк), статевих відмінностей (І. Фурманов, Л. Семенюк); визначена дія макросоціальних чинників, сім'ї (Н. Алікіна, О. Бовть, А. Реан, Л. Семенюк) на агресивну поведінку. Однак, залишаються недостатньо розробленими питання впливу шкільних відносин на прояви агресії учнями підліткового віку, а також проблема її корекції. Згідно з результатами лонгітюдних досліджень, агресивна

поведінка є відносно стабільною у часі, тому очікувати, що вона поступово перейде у соціально схвалювальні поведінкові патерни, було б помилковим.

Вибір підліткового віку в дослідженні обумовлений тим, що саме в цей період посилюється ймовірність появи агресивних форм поведінки, які набувають характеру усталених патернів. Тим більше, що шкільна практика засвідчує: агресія є розповсюдженим явищем серед підлітків і не обмежується її проявами лише делінквентними особами.

Агресивна поведінка – специфічна форма дій і вчинків людини, яка характеризується демонстрацією переваги в силі чи застосуванням сили по відношенню до іншої людини або групи людей, яким вона прагне спричинити шкоду. У даний час агресивна поведінка в дітей і підлітків зустрічається все частіше й частіше. Така тенденція має досить багато причин, зокрема:

1) агресія як інстинкт, що виникла у процесі еволюції та служить людині для збереження виду;

2) агресія як реакція на фрустрацію, тобто стан, який характеризується хвилюванням, пригніченістю й є наслідком неможливості виконати намічену раніше мету або реалізувати важливу потребу;

3) агресія як звичка народжується з інтенсивних неприємностей, що часто повторюються, переживань, фрустрації, які супроводжуються сплеском негативних емоцій;

4) агресія як набуте бажання, що проявляється в емоційній реакції гніву.

До особливостей, які характеризують поведінку підлітка, як агресивну, можна віднести ще й такі: постійні сварки та суперечки з дорослими, втрата контролю над собою, заздрісність, мстивість, відмови зробити щось на прохання когось з дорослих, відмова підкорюватись правилам. Часто такі підлітки мають проблеми з навчанням, порушені соціальні зв'язки, напружені стосунки з рідними. Також вони схильні до вживання алкоголю та паління, часто є ініціаторами конфліктів, бійок. Нерідко спостерігаються втечі з дому, невідвідування школи, крадіжки та ін.

Схильність до агресивної поведінки найчастіше характеризує підлітків як групу загостреного ризику і є одним із показників вікової деформації

характеру, особливо деяких типів його акцентуації. Підліткова агресія може нести шкоду не тільки для самого підлітка, а й для оточуючих, тому профілактика агресивної поведінки є невід'ємною складовою соціально-педагогічної діяльності соціального педагога в школі.

Питання соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків є одним із найважливіших сьогодні. Профілактична діяльність, зазвичай, будується на комплексній основі, і забезпечується спільними зусиллями соціальних працівників, вихователів, вчителів, психологів, медиків, працівників правоохоронних органів.

Соціально-педагогічна профілактика – різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Основними напрямками соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки є: робота з педагогами, батьками, підлітками; піднапрямами – навчальна та виховна робота.

Ефективність системи соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків визначено на рівні роботи з соціальними педагогами, батьками й підлітками за наступними критеріями:

- 1) професійна готовність соціальних педагогів до соціально-педагогічної профілактики;
- 2) соціально-педагогічна обізнаність та активність батьків у питаннях профілактики агресивної поведінки в умовах сімейного виховання;
- 3) усвідомленість підлітками шкоди агресивної поведінки та зниження рівня її прояву.

На етапі експериментального дослідження, ми поставили за мету дослідити рівень прояву агресивності у підлітків за методикою А. Басса – А. Дарки, яка складалася з 75 тверджень. Після обробки результатів методика А. Басса – А. Дарки дозволяє оцінити рівень різних форм агресивної поведінки у підлітків, а саме: фізична агресія (використання власної фізичної сили проти інших); непряма агресія (обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на

кого не спрямована); схильність до роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні: запальність, грубість); негативізм (опозиційна манера у поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв та законів); образа (заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії); підозрілість (в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання в тому, що інші люди планують нанести тобі шкоду); вербальна агресія (вираз негативних почуттів, як через форму, так і через зміст словесних відповідей); відчуття провини (висловлює можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що від нього надходить зло, а також ним відчуваються докори сумління).

Дана методика дозволяє охопити всі компоненти агресивної поведінки, а також є зручною в роботі, так як є зрозумілою для дітей підліткового віку.

Експериментальне дослідження ми проводили на базі Калуської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3. Дослідженням було охоплено 24 підлітків (14 дівчаток та 10 хлопчиків), що навчаються в дев'ятому класі.

Перед процедурою опитування усі школярі були проінформовані про мету та тематику дослідження. Також підлітки отримали інструкцію щодо вимог проходження методики та бланки для відповідей. Проведення всього опитування зайняло два уроки, тобто півтори години.

Результати дослідження рівня прояву агресивності у підлітків за методикою А. Басса – А. Дарки показали, що:

- 1) рівень фізичної агресії у хлопців вищий в середньому, ніж у дівчат, але, на жаль рівень вербальної агресії високий у представників обох статей;
- 2) роздратування у підлітків є звичною формою висловлювання невдоволення;
- 3) загальний рівень агресивності у підлітків досить великий: у 35% досліджуваних було виявлено завищений рівень;
- 4) рівень мотиваційної агресії завищений у 31% учнів, а загальний рівень ворожості – у 72% дітей – тобто більшості.

Такі показники є цілком очікуваними серед обраної вибірки, але досить печальними. Тож, наше дослідження доводить, що у підлітковому віці є характерними різні прояви агресії.

Порівняльна характеристика показників агресивної поведінки хлопців та дівчат має такий вигляд:

Дівчата: загальна агресивність – 28 %; мотиваційна агресивність – 28%; ворожість – 78 %.

Хлопці: загальна агресивність – 40%; мотиваційна агресивність – 33%; ворожість – 66%.

Тобто, в цілому, хлопці більше схильні до агресивності. Ворожість, яку багато вчених виділяє як окреме явище, більш виражене у дівчат.

Однією із функцій працівника соціальної сфери у школі є здійснення профілактичної діяльності. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах освіти є невід’ємною частиною його роботи. Також, школа є важливим соціальним інститутом, провідною діяльністю підлітка є інтимно-особистісне спілкування підлітка з однолітками, відповідно до цього дитина велику кількість часу проводить в школі, що дає можливість для використання різноманітних форм та методів профілактичної діяльності саме в межах навчального закладу.

Здійснивши експериментальне дослідження рівня прояву агресивності у підлітків, яке підтвердило те, що у підлітковому віці є характерними різні прояви агресії, ми вважаємо за доцільне систематизувати напрямки соціально-педагогічної роботи з підлітками з агресивною поведінкою у закладах освіти.

Таким чином, соціально-педагогічну роботу з профілактики відхилень у поведінці дітей можливо поділити на три блоки: *I блок* – рання профілактика в системі “дитячий садок – початкова школа”; *II блок* – 5-8 класи – підлітковий період: профілактична робота повинна бути спрямована на інтелектуально-пізнавальний розвиток учнів, оскільки в цей час у них падає інтерес до знань; *III блок* – взаємодія соціальних педагогів, вчителів, батьків, учнів як суб’єктів профілактики на основі розвитку різних форм самоврядування, допомоги і захисту дитини.

До напрямків соціально-педагогічної роботи щодо соціальної профілактики агресивної поведінки серед підлітків у закладах освіти можливо віднести:

- 1) подолання відчуження агресивного учня в класному колективі;
- 2) обговорення з дітьми (в класі) конкретних вчинків, порушень поведінки, конкретних ситуацій;
- 3) виправлення негативних рис і формування гуманних властивостей особистості;
- 4) формування критеріїв оцінки якостей, що сприяють прояву у підлітків інтересу до власного внутрішнього світу, до самопізнання;
- 5) використання програми самовиховання підлітків;
- 6) робота з сім'ями, у яких виховуються підлітки.

Саме така соціально-педагогічна робота дасть змогу виявити джерела важковиховуваності і визначити оптимальні шляхи виправлень відхилень у поведінці підлітків, блокувати їх подальший розвиток.

Соціальна профілактика – це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

Соціальна профілактика має на меті зусилля, спрямовані: на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп; попередження ускладнення вже наявних проблем.

Саме однією з форм боротьби з негативною агресивністю виступає соціальна профілактика, як комплекс дій направлений на попередження негативних проявів агресивної поведінки.

Різні автори по-різному визначають агресію і агресивність: як вроджену реакцію людини для “захисту території, що нею займається” (Лоренд, Ардрі);

як потяг до домінування (Моррісон); реакцію особистості на вороже середовище, що оточує людину (Хорні, Фромм); досить широко поширені теорії, які пов'язують агресію.

Враховуючи часті консультації дітей, батьків та вчителів з приводу агресивності підлітків, а також результати дослідження агресивності серед 9-х класів, нами було вирішено провести корекційно-розвивальну програму, спрямовану на попередження та корекцію агресивності в учнів підліткового віку. Автором-упорядником даної програми є О.В. Паталаха.

Корекційно-розвивальна програма “Попередження та корекція агресивної поведінки в учнів підліткового віку”, розроблена для 9-х класів, оскільки цей період в житті учнів є кризовим. Програма розрахована на 11 занять, тривалістю в 45 хв. Заняття бажано проводити 1 раз на тиждень.

Кінцевою метою впровадження програми є досягнення позитивних поведінкових змін, усунення агресивних проявів у стосунках, вміння контролювати свої емоції, прояв толерантності під час спілкування.

Становлення агресивної поведінки – це складний і багатогранний процес, в якому діє низка чинників. Найгостріше постає проблема агресивної поведінки у підлітковому віці, коли відбувається перехід до нового щабля розвитку особистості.

Серед підлітків посилюється негативізм, демонстративна поведінка, частішають випадки проявів жорстокості, характерним стає порушення емоційних стосунків з оточенням, проявляється невміння спілкуватися і взаємодіяти з іншими. Тому проблема агресивності підлітків хвилює сьогодні працівників соціальної сфери, педагогів, психологів, батьків.

Дана програма націлена на глибше пізнання підлітком себе, на розуміння свого місця у світі, на формування адекватної самооцінки, на усвідомлення значення та впливу емоцій у житті, на ознайомлення з різними видами поведінки і вибір прийнятних, схвалюваних у суспільстві форм поведінки та способів реагування у напружених ситуаціях, а також на вміння планувати свої дії, своє життя і приймати відповідальність за це.

Мета: профілактика і зниження рівня агресивності у підлітковому віці шляхом формування адекватної самооцінки, вивчення прийнятних способів реагування в складних ситуаціях, прийняття себе і інших.

Завдання: навчити підлітка контролювати свою агресію та звільнитися від неї у прийнятній формі; формувати адекватну самооцінку; розвивати вміння ефективно спілкуватися та співпрацювати з іншими; навчити планувати та прогнозувати своє майбутнє; усвідомлення особистої відповідальності за своє життя.

Учасники: учні 9-х класів (10-18 осіб).

Час: 8 год. 15 хв.

Під час занять використовувалися наступні методи і форми роботи: інформаційні повідомлення, мозковий штурм, рольові ігри, арт-терапевтичні вправи, вправи-демонстрації.

Обладнання: бейджики; плакати-заготівки для вправ “Очікування”; маркери; білий папір формату А4 і А2; кольоровий папір; ножиці; клей; кольорові журнали; іграшкові кубики (обладнання відповідно до кількості учнів у групі).

Організація занять: програма розрахована на 11 занять по 45 хвилин кожне. Заняття проводилось 1 раз на тиждень.

Прогнозований результат: досягнення позитивних поведінкових змін, усунення агресивних проявів у стосунках, вміння контролювати свої емоції, прояв толерантності під час спілкування.

Результати проведеного дослідження дипломної роботи дозволили нам сформулювати методичні рекомендації працівникам соціальної сфери, батькам з питань проведення соціальної профілактики девіантної поведінки у підлітків.

Отже, в цілому, результати проведеного нами дослідження засвідчують те, що його мету досягнуто, визначені завдання виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агрессия у детей и подростков: Учебное пособие / Под ред. Н.М. Платоновой. – СПб. : Речь, 2004. – 336 с.
2. Ангервакс А.Е. Наш проблемный подросток: понять и договориться / А.Е. Ангервакс, И.А. Баева, О.Р. Веретина и др. Под ред. Л.А. Регуш. – СПб. : РГНУ им. А.И. Герцена, Союз, 2001. – 191 с.
3. Андреев Ю.С. Агресивна поведінка підлітків: сутність, причини та види / Ю.С. Андреев // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 20. – Львів : ЛНУ, 2011. – 231 с.
4. Афанасьєва В.В. Профілактика та корекція агресивної поведінки підлітків у навчальному процесі / В.В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 1. – С. 47-52.
5. Афанасьєва В.В. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків на основі гуманізму / В.В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 4. – С. 40-46.
6. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків / Н. Баранова // Психолог. – 2005. – №36. – С. 17-24.
7. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. / О.В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 208 с.
8. Буянов М.І. Ребенок из неблагополучной семьи. Книга для учителей и родителей / М.І. Буянов. – М. : Просвещение, 1998. – 207 с.
9. Важковиховуваність сутність, причини, реабілітація: Метод. посібник для соц. пед. та практ. психол. освітн. закладів / За ред. О.М. Полякової. – Суми : Сум. ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2007. – 344 с.
10. Вітюк О.Ю. Програма занять з корекції агресивності учнів 5-8 кл. / О.Ю. Вітюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №7. – С. 35-46.
11. Волянська О.В. Соціальна психологія / О.В. Волянська, А.М. Ніколаєвська. – К. : Знання, 2008. – 275 с.

12. Волянская Е.В. Социокультурная детерминация подростковой агрессии / Е.В. Волянская, В.Е. Пилипенко, Е.В. Сапелкина; науч. ред. В.Е. Пилипенко. – К. : ПЦ “Фолиант”, 2004. – 174 с.
13. Гишинский Я.И. Социология отклоняющегося поведения и социального контроля / Я.И. Гишинский // Рубеж. – 1992. – № 2. – С. 55-58.
14. Гильбух Ю.З. Психодиагностика в школе / Ю.З. Гильбух. – М. : Знание, 1990. – 80 с.
15. Гріднева Т.В. Агрессия у подростков / Т.В. Гріднева // Вестн. психосоц. и коррек.-реаб. работы. – 2011. – №4. – С. 80-87.
16. Гурлева Т.С. Дівчика-підліток: проблеми віку і профілактика важковихованості / Т.С. Гурлева. – К. : ІЗМН, 1997. – 136 с.
17. Журавель Т.В. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки / Т.В. Журавель, Т.Л. Лях, О.М. Нікітіна; за ред. Т.В. Журавель. – К., 2010. – 168 с.
18. Зайцева З.Г. Школа та важковиховувані підлітки: Книга для вчителя / З.Г. Зайцева. – К. : Радянська школа, 1991. – 80 с.
19. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні / І.Д. Зверева, Г.М. Локтінова. – Київ : ЦНЛ, 2004. – 256 с.
20. Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения : учеб. пособие / Е.В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 287 с.
21. Ілляшенко Т. Дитяча агресія – що це? / Т. Ілляшенко // Почат. шк. – 2006. – №1. – С. 9-12.
22. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение в вопросах и ответах : учеб. пособие / Ю.А. Клейберг. – М. : ООО Полиграф Центр, 2006. – 304 с.
23. Колісниченко Г. Корекція агресивної поведінки підлітків / Г. Колісниченко // Соціальний педагог. – 2008. – №9. – С. 28-40.
24. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения: проблемы и перспективы / А. Коэн. – М. : Прогресс, 1995. – 550 с.
25. Кон І.С. Психология ранней юности. Кн. для учителя / І.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 439 с.

26. Кочетов А.И. Работа с трудными детьми / А.И. Кочетов, Н.Н. Верцинская. – М. : Просвещение, 1996. – 160 с.
27. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / Б. Крэйхи. – Питер: серия “Концентрированная психология”, 2003. – 336 с.
28. Методика и технологии работы социального педагога / Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М. : Педагогика, 2002. – 254 с.
29. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения / В.Д. Менделевич. – М. : МЕД пресс, 2001. – 432 с.
30. Моргун В.Ф. Делинквентный подросток. Учебное пособие / В.Ф. Моргун, К.В. Седых. – Полтава, 1995. – 161 с.
31. Мухина В.С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов – 5-е изд., стереотип / В.С. Мухина. – М. : Издательский центр “Академия”, 2000. – 456 с.
32. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
33. Оржеховська В.М. Про концепцію превентивного виховання дітей / В.М. Оржеховська // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №2. – С.8-12.
34. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навчально-метод. посібник / В.М. Оржеховська. – К. : Освіта, 1996. – 352 с.
35. Охрімчук Р.М. Як працювати з агресивною дитиною: навч. метод. посіб. / Р.М. Охрімчук. – К. : ДЦССМ, 2004. – 64 с.
36. Подмазин С.І. Как помочь подростку с “трудным” характером / С.І. Подмазин, Є.І. Сибиль. – К. : НПЦ “Перспектива”, 1996. – 160 с.
37. Петрусь Н.Я. Агрессивный ребенок: особенности педагогического взаимодействия / Н.Я. Петрусь // Начальная школа. – 2007. – №1. – С. 32-39.
38. Плескановська А. Попередження та корекція агресивності / А. Плескановська // Відкритий урок. – 2011. – №4. – С. 26-32.

39. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К. : Вища школа, 1992. – 471 с.
40. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения / Под ред. А.В. Татенко, Т.Н. Титаренко. – К. : Радянська школа, 1989. – 128 с.
41. Рогов Є.І. Диагностика состояния агрессии у подростков / Є.І. Рогов // Настольная книга практического психолога : учеб. пособ.: в 2-х кн. / Є.І. Рогов. – М., 2000. – Кн.1. – С. 208-236.
42. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: уч. пособие / Л.М. Семенюк. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. – 96 с.
43. Скрипченко О.Б. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / О.Б. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 304 с.
44. Словарь по социальной педагогике / Под ред. Л.В. Мардахаева. – М. : “Академия”, 2002. – 368 с.
45. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия “Психологический практикум” / Т.П. Смирнова. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 160 с.
46. Сорочинський В.Є. Організація роботи соціального педагога / В.Є. Сорочинський. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 265 с.
47. Соціальна педагогіка / за ред. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2000. – 264 с.
48. Социальная работа : словарь-справочник / под ред. В.И. Филоненко. – М. : Контур, 1998. – 480 с.
49. Степанов В.Г. Психология индивидуального подхода к трудным учащимся / В.Г. Степанов. – М. : Просвещение, 1991. – 217 с.
50. Титаренко Т.М. Нарушение в развитии личности школьника: изучение и профилактика / Т.М. Титаренко. – М. : Высшая школа, 1989. – 296 с.
51. Токарь И.Е. Детская агрессия как педагогическая проблема / И.Е. Токарь // Социальный педагог. – 2012. – №2. – С. 97-103.
52. Требін М. Соціологія : підручник / М. Требін. – Х. : Право, 2010. – 224 с.

53. Филонов Г.Н. Воспитание как социально-педагогический феномен. Стратегия развития / Г.Н. Филонов. – М. : Высшая школа, 2000. – 280 с.
54. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Д.И. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 2000. – 208 с.
55. Худик В.А. Психология аномального развития личности в детском и подростково-юношеском возрасте / В.А. Худик. – К. : Здоровья, 1993. – 144 с.
56. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков : научно-популярное издание / Л.Б. Шнейдер. – М. : Триеста, 2005. – 336 с.
57. Якуба Е.А. Социология : учеб. пособие / Е.А. Якуба. – Харьков : Константа, 1996. – 190 с.